

МОМЧИЛО ИСИЋ

**ОСНОВНО ШКОЛСТВО У ЧАЧАНСКОМ ШКОЛСКОМ СРЕЗУ
ОД 1918. ДО 1922. ГОДИНЕ**

ШКОЛСКА МРЕЖА

Од образовања школских срезова, у новембру 1913. године, па све до одлуке Министарства просвете Краљевине СХС, ОН бр. 35 106 од 11. септембра 1922. године, чачански школски срез сачињавале су све школе на подручју жичког политичког среза, школа у граду Чачку и школе са половине трнавског политичког среза.¹

У току првог светског рата школе у овом школском срезу претрпеле су знатну материјалну штету. „Школе су остале без прозора, врата, ограда и споредних зграда. Зато многе школе тужно и осамљено штрче. У овом упропашћавању суделовали су на жалост понегде и наши“.² О стању школских зграда школски надзорник у свом годишњем извештају Министарству просвете Краљевине СХС за 1918/1919. школску годину каже: „Као најгоре школске зграде налазе се у Вранешима, Мрсаћу, Богутовцу и Каменици. Школа у Вранешу није оштећена, али је неподесна, јер је од обичне сеоске куће преправљена за школу. Школа у Каменици заузета је за војне

потребе, те је треба тога ослободити, да се за школски рад спреми“.³

Сем школских зграда, које су углавном доста општећене, непријатељ је из свих однео школска звона, уништио све народне, школске и ђачке књижице, а — заједно са несавесним мештанима — упропастио сав школски намештај и наставна средства. „Сав намештај и учила упропастићени су код свих школа. У школама се налази по нека клупа и избледела табла, ништа друго не види се. Празна школа, празни зидови“.⁴

Слика пустоши дуго ће бити присутна у скоро свим школама, па ће школски надзорници у својим извештајима често констатовати: „Нема ни рачунаљки ни метарских мера за рачунску наставу, нема ништа за српски језик, сем по неке непотпуне словарице, нема мапа и слика за земљопис, нема Шрајберових слика за природне науке, нема слика ни из Старог ни из Новог завета. Нема ничега. Свуд је пустош у овом погледу, која најбоље сведочи, да су наше школе биле попреште ратних догађаја“.⁵

У чему се састојала ратна штета школа, детаљније ћемо видети на примеру ових установа из трнавског политичког среза, које су улазиле у сасав чачанског школског среза:

Шта је уништено	Чачак динара	Атеница динара	Јездина динара	Лозница динара	Паковања динара	Трнава динара	Свега динара
Клупе	5.000	2.500	1.000	1.800	3.000	1.000	14.300
Табле	500	200	600	300	300	200	2.300
Столови	600	800	1.000	450	200	300	3.350
Столице	500	500	300	200	250	100	1.850
Ормани	—	300	—	700	600	600	2.200
Пећи	1.000	1.000	3.000	—	—	1.500	6.500
Рачунаљке	400	200	—	200	200	200	1.200
Мапе	1.000	300	300	300	200	300	2.400
Слике	500	300	250	600	100	400	2.150
Метарске мере	800	—	—	200	150	—	1.150
Остала учила	4.000	—	2.000	—	—	1.190	7.190
Остали нам.	5.000	150	3.000	—	—	1.800	9.950
Књиге	10.000	2.000	1.500	3.000	3.000	1.500	21.000
Архива	1.000	300	600	41	—	500	2.441
К. материјал	200	—	200	—	—	150	550
Школске зграде	14.500	7.500	21.095	—	9.370	10.480	62.945
Укупно	45.000	16.050	34.745	8.091	17.370	20.220	141.676

Очигледно је, дакле, да се највећи износ штете односи на саме школске зграде. Ово је, уствари, и показатељ да су школе биле доста слабо опремљене, јер, и поред скоро потпуног уништења намештаја и наставних средстава, штета је скоро идентична са оном на самим зградама. Једино је нешто знатнија над књигама: износила је више од 1/4 укупне штете књига, училиа и намештаја.

О величини материјалних оштећења у целом школском срезу најбоље говоре пресуде досуђене ратне штете за сваку школу појединачно: чачанска — 45.000, атеничка — 8.432, јездинска — 34.745, лозничка — 8.091, паковраћка — 17.390, трнавска — 20.220, краљевачка — 52.980, адранска — 19.215, жичка — 22.100, сирчанска — 6.000, мрсаћка — 21.000, самаилска — 24.410, врдилска — 20.000, рођевићка — 5.000, међуречка — 50.000, каменичка — 14.600, грачачка — 7.500 и врпска — 12.000 динара.⁷

Поред међуречке школе, којој је требало поправити цео кров, лако је уочити да су највећу штету претрпеле ове установе у Краљеву и Чачку. Међутим, с обзиром на то да смо већ истакли да су најугроженије биле школе у Богutowцу, Каменици и Мрсаћу, мада је њихова штета далеко мања, закључак је сасвим једноставан. Школе у градовима биле су доста солидније грађене и боље опремљене него у селима. Примера ради, вредност уништених књига у чачанској основној школи већа је него укупна штета у пет сеоских основних школа. Истовремено, укупна штета на књигама у чачанској школи и свих пет школа из трнавског политичког среза износила је свега 21.000 динара, што значи да на ових пет сеоских школа долази свега 11.000 динара штете због уништених књига.

Обнављању и опремању школа већина школских општина приступила је одмах по ослобођењу. Међутим, због скупости и тешкоћа у набављању грађевинског материјала, недостатака и скупе радне снаге, овај процес је текао доста споро. „И сам град Чачак још не може да доведе у ред своју школску зграду, а камо ли удаљена села“.⁸ Због оваквих тешкоћа, школске 1918/1919. године нису могле да раде школе у Мрсаћу, Каменици и Богutowцу. Стога школски надзорник и каже: „Школе у Међуречју, Каменици и Богutowцу треба помоћи са по 2—3.000 динара, јер саме из својих средстава не могу извршити потребне оправке. На свима треба извршити веће оправке, да би могле радити“.⁹ Школа у Мрсаћу је, ипак, прорадила школске 1919/1920., док су оне у Каменици и Богutowцу примиле ученике тек у школској 1921/1922. години. Ништа брже није ишло ни опремање школа намештајем и наставним средствима. Дуго се

после рата као једини намештај у школама могао видети само извештај број обичних скамија, уз понеку избледелу таблу или исцепану карту за земљопис. „И сам град Чачак нема клупа за све ђаке, а о другом намештају и училима нема ни помена“.¹⁰ Зато се често догађало, нарочито у селима, да ученици у школама седе на троношцима донетим од куће или на обичним баштенским клупама. Ништа брже није текло ни обнављање ђачких и школских књижица, које су и пред рат биле тек у повоју. Оне су школске 1920-1921. године постојале само у краљевачкој и жичкој школи.¹¹

Доста спором опорављању школа од ратне пустоши допринишло је и њихово веома слабо издржавање од стране политичких општина. Имајући ово у виду, школски надзорник је у једном извештају истакао је да је издржавање „најбољње место“ тадашње основне школе.¹² Међутим, и оно је у знатној мери условљено ратним разарањима. Наиме, школе су издржаване од стране школске општине, а оне су од политичких општина добијале школски прирез, који је од ратом осиромашеног становништва доста споро прикупљан. Рат је, такође, условио да ни буџети политичких општина, тиме и школских, нису састављени на време. Због тога ни њихова реализација није могла да опшочне у складу са потребама школе.

Издржавање школа у чачанском школском срезу 1919. године

Место у коме је школа	Планирани школски буџет	Од школског буџета реализовано	Процент реализације
Чачак	17.330 динара	12.679 динара	73,16%
Краљево	21.790	15.000	68,83%
Лозница	6.310	2.380	37,71%
Атежица	8.223	1.421	17,28%
Јездина	7.015	1.876	26,74%
Паковраће	5.892	1.441	24,45%
Трнава	9.900	1.945	19,64%
Жича	2.700	1.805	66,85%
Сирча	5.700	900	15,78%
Адрани	6.310	625	9,90%
Самаила	5.000	2.872	57,44%
Врдила	5.290	583	11,02%
Рођевићи	2.680	1.854	69,17%
Међуречје	2.820	700	24,82%
Грачац	5.535	440	7,94%
Врба	3.365	105	3,12%
Вранеша	1.760	735	41,76%
Драгосинци	1.670	632	37,84%
Укупно	119.290	47.993	40,23%¹³

Приликом овакве исплате школских приреза није тешко препоставити у каквој су се финансијској ситуацији школе налазиле. Зар је потребно наглашавати какве тешкоће очекују школу када добије 3,12% или 7,94% од укупне количине припадајућег приреза? У потпуно безнадежној ситуацији налазиле су се школе и у првој половини 1920. године, пошто ни од 1. јула није био исплаћен прирез ни за 1919. годину, а за прву половину 1920. године остао у целости неисплаћен.

Већ смо истакли да је на споро притицање и онако скромног приреза у школске касе утицало знатно осиромашење становништва услед ратних страхаота. Међутим, разлоге ваља тражити и на другој страни. Наиме, пошто су општинске управе углавном биле привремене и у очекивању нових избора, оне су на све начине покушавале да придобију што већи број гласача. Један од тих начина је био и одуговлачење у састављању и општинских буџета; а и онда када су они састављени и одобрени, није се журило са реализацијом, односно убирањем општинског приреза. Такође је и притизање новца у школску касу зависило од личног односа управитеља или наставника одређене школе према општинској управи, односно према појединим чиновницима. У вези са тим школски надзорник у једном свом извештају каже: „Увиђајући да издржавање школа зависи од добре воље и увиђавности општинских часника, свакад сам препоручивао наставницима да са њима одржавају добре односе и да не долазе у сукоб, па ма из којих разлога потицало“.¹⁴ овакав став школског надзорника, као и завршени општински избори, допринели су да само у другој половини 1920. године у жичком политичком срезу буде прикупљено око 70 одсто од укупно предвиђеног школског приреза,¹⁵ чиме је жички срез био први у целом округу.

Увидевши какве последице по школу има несигурно издржавање, школски надзорник је у својим извештајима Министарству просвете Краљевине СХС истицао: „Школовање и издржавање деце мора узети на себе држава, као што је узела бригу о војсци. **Обавезно школовање не може се извршити без бесплатног школовања.** Иначе овакав начин издржавања само је мучење и деце и учитеља и ђачких родитеља“.¹⁶ (Подвучено у оригиналу — примедба М. И.).

Иако суочене са знатним финансијским проблемима, већина школа је отпочела рад већ почетком 1919. године. Нису радиле само оне чије су зграде биле много оштећене и оне које нису имале

наставнике.¹⁷ Школске 1918/1919. године радило је 17 школа, од којих је једна била приватна.¹⁸ У наредне две школске године радиле су 23 школе, с тим што је у овај број урачуната и школа за ратну и другу сирочад, коју је у војној касарни у Чачку отворила, почетком 1920. године, америчка мисија.¹⁹

Школске 1921/1922. године, уочи реорганизације чачанског школског среза, прорадиле су и најоштећеније школе, али је отворено и неколико нових, па је њихов број износио 27. Школа у Међуречју није радила, јер није имала наставника. Дакле, у овом школском срезу на сваких 24,5 домаћинстава радила је једна школа. Имамо ли у виду разбијен тип села овога среза, закључак о недовољној школској мрежи биће још више оправдан. Овакво стање погоршано је тиме што су и постојеће школе биле скромних капацитета, па нису могле да приме сву за школу одраслу децу.

РАД ОБНОВЉЕНИХ ШКОЛА

Одлукама министра просвете Краљевине СХС (ОН бр. 731 од 12. јануара и ОН бр. 1831 од 10. фебруара 1919. године), због прекида рада у току првог светског рата, настава у народним школама имала се изводити по скраћеном програму и кроз течајеве, сем у првом разреду, док су сви ученици имали бити подељени у шест категорија. Међутим, с обзиром да су сва деца у Чачку и Краљеву (а и у неким селима која су имала деце за школу 1914, 1915, 1916, 1917, и 1918. године) учила или државне школе које је непријатељ издржавао, или код наших учитељица и учитеља који су остали у школи, школе у чачанском школском срезу, које су прорадиле крајем 1918. и почетком 1919. године, уписале су ученике у одговарајуће разреде. Стога је школски надзорник у свом извештају Окружном школском одбору, који је достављен и Министарству просвете Краљевине СХС, тражио да у његовом срезу не треба ученике делити у категорије, нити наставу изводити кроз течајеве.²⁰

Као потврду свога става школски надзорник је истицао: „Скоро све сеоске школе почеле су рад пре мога доласка са војне дужности и много пре но што су ови расписи стигли. Природно је да су наставници почели рад са оном децом која су дошла у школу, а дошла су већином мања деца, а врло слабо старија. И код њих се не може, бар за сада, извршити предвиђена подела на категорије и течајеве. Не може, јер нема толико ни учионица ни наставника, колико би требало да се распис изведе. Како је време за рад, а не за

форме, мишљења сам, да се у сеоским школама не ради по течајевима, већ да се ради редовно, разуме се, по скраћеном програму јер су уписана мања деца“.²¹

У одговору министра просвете Краљевине СХС Окружном школском одбору у Чачку пише: „Саопштите школском надзорнику да би се према његовој представи бр. 81 у основи изменио распис Обр. 731 од 1/1 и Обр. 1831 од 10/II о. т што се не може дозволити већ му препоручите да се управља по распису Обр. 1731 од 12. јануара о. г.“.²²

Са оваквим одговором министра просвете Краљевине СХС није се помирила школа у Краљеву, па је њено учитељско веће 26. маја 1919. послало захтев школском надзорнику са молбом да га проследи Министарству просвете. Као разлоге за неприхватање у потпуности расписа Министарства просвете Краљевине СХС, ОН бр. 731 од 22. јануара 1919. године, оно наводи: „1. У Краљеву основна школа је под непријатељем отворена у мају месецу 1916. године, која је радила до краја септембра прошле 1918. године имајући за наставнице од фебруара 1918. године и наше учитељице. 2. Када је Краљево ослобођено прошле 1918. године у октобру месецу и савладане све препреке, те да се отпочне — продужи рад у основној школи, који је у октобру застао, онда је и рад у овдашњој основној школи, подељен по разредима, а не течајевима, отпочео 17. фебруара ове године“.²³ У овом допису школски надзорник, поред осталог, даље истиче: „... већ су сва деца у разредима, са оним бројем година, као и да није била школа ометена ратом“.²⁴ Позивајући се, управо, на рад школе за време окупације, надзорник истиче немогућност примене категорија на које је требало делити ученике, јер су, по његовим речима, ученици из I категорије у краљевачкој гимназији на занату или у одговарајућем разреду наредне школе. По II категорији деца су у школи у II или III разреду, док се друге категорије не могу примењивати на овдашње ученике.²⁵

Пошто су аргументи учитељског већа краљевачке основне школе били доста убедљиви, министар просвете је усвојио његову одлуку 4. јуна 1919. године.²⁶ У осталим школама се, истовремено, морало радити по претходним расписима. Али, пошто је коначна одлука министра просвете Краљевине СХС на захтев школског надзорника упућена тек 8. маја, значи око месец и по дана до краја школске године, може се констатовати да категорије и настава кроз течајеве у школској 1918/1919. години нису у чачанском школском срезу заживели.

У току школске 1919/1920. године настава кроз течајеве у варошима је завршена, док су течајеви у сеоским школама задржани нешто дуже.

Ево како се кретао број ученика у школама чачанског школског среза:

Школска година	1918/19.	1919/20.	1920/21.	1921/22.
Уписано	2.258	3.047	3.348	3.167
На крају школске године	2.078	2.791	2.797	
Изашло на испит		2.775	2.678	
Завршило разред	2.048	2.725	2.678 ²⁷	

Нагли пораст броја ученика у првим послератним годинама свакако је последица нередовног рада школа у току преог светског рата — јавило се сустизање генерација. Зато је већ у четвртој послератној школској години забележено опадање броја ученика: све заостале генерације завршиле су школовање кроз течајеве. Овако велики пораст ученика у школској 1919/20. и 1920/21. години, поред увећања школа и доласка наставника на упражњена места, последица је и доста благог критеријума у првој послератној години, када се до крајњих граница изашло у сусрет распису Министарства просвете Краљевине СХС, ОН бр. 10 154 из маја 1919, којим се тражило што веће превођење ученика у наредни разред, односно течај. Зар ово не потврђује и податак да је, и поред свих тешкоћа којих је било у настави, школске 1918/1919. године да понови разред остало свега 30 ученика, а они нису преведени пошто су према речима школског надзорника „махом слаби и неразвијени, који се нису смели превести у старије разреде“.²⁸ Низак критеријум и високи степен пролазности присутан је и у неколико наредних година и он се, уствари, поклапа са периодом када је настава извођена кроз течајеве: требало је дати елементарну писменост деци која су заостала у школовању.

Да овакав успех ученика није одраз стварног стања, говори и школски надзорник, понављајући у неколико годишњих извештаја: „Тај успех је релативно одличан. Због разних сметњи овај успех је далеко од правог одличног успеха, какав има основна школа у редовним приликама да покаже. И све године светлост основне била је без потребне топлоте, а без топлоте нема живота“.²⁹

Међутим, и поред тога што је превођење у наредни разред, односно течај, било скоро редовна појава, број ученика који су отпадали у току школске године све више је повећаван. Школу су напуштали првенствено старији ученици, чији је рад у пољу и на обнови порушених газдинстава био од веће користи, што значи да су углавном изостајала сеоска деца.

Сеоска деца не само да су напуштала наставу у току школске године, него су, веома често, остајала и неуписана у школу, јер су необрађена поља и ратом опустошена домаћинства тражила радну снагу, а управо ње није било, пошто је рат однео многе животе. Колико је проблем радне снаге био у овом крају, на веома илустративан начин казује један ондашњи лекар: „Нека сваки учитељ и други службеник у селу и варошици батали овог пролећа и лета све и школу и букваре и „власт“ и канцеларије и нека сам за себе обради бар нешто поља, нека закупи, нека узме на наполицу, нека обради башту, нека посеје, окопа, посади. Нека сва деца оду у поље, нека чепркају, нека огрћу кукуруз, праше виноград, чувају стоку — опет ће бити боље него да овако још полугладна добијају туберкулозу по разлупаним школама. Нека се најпре наједу, па тек онда уче за петице“.³⁰

Поред недостатака радне снаге, на слабије уписивање сеоске деце у школу утицали су и недовољни школски капацитети, али и недовољна школска мрежа. Тако је школске 1920/1921. године остало неуписано 850 сеоске деце, или скоро 30 одсто од укупног броја стасалих. Наредне школске године, када је број ових установа повећан, неуписано је остало 521 дете, односно 35 одсто мање него у претходној.³¹ Истовремено, у градовима није било неуписане за школу дорасле деце.

Ево какав је био однос броја ученика у Краљеву и Чачку према броју ученика у осталим школама овог школског среза:

Школска година	Уписано ученика	
	Краљево и Чачак	Остале школе
1918/1919.	1.047	1.162
1919/1920.	1.045	2.000
1921/1922.	1.096	2.122 ³²

Несразмера је очигледна. Школске 1918/1919. године број ученика у градовима чини 46 одсто од укупног броја, иако у њима има само 25 одсто домова. Стога сваких пет сеоских домова даје по је-

дног ученика. Овај однос се нешто поправља у наредним школским годинама, па ученици у градским школама представљају 1/3 укупног броја ђака.

Сеоска деца су у овом периоду знатно мање школована, јер, због ниске просвећености родитеља, а ређе због слабе одеће, обуће и удаљености школа, женска деца су веома ретко уписивана у школу. Тако је на крају школске 1919/1920. године број ученика у сеоским школама износио свега 26 одсто од укупног броја ђака, док је тај проценат у Краљеву и Чачку био 47 одсто. Овај однос је још израженији школске 1920/1921. године, када је међу 2.099 ученика у сеоским школама било свега 496 ученица, или око 24 одсто. Ове школске године у селима је остало неуписано 700 ученица што представља око 58 одсто за школу дораслих девојчица.³³

Иако је знатан број ученика остајао ван школе, школство у чачанском школском срезу се ипак сусретало са проблемом недостатка наставника. Наиме, једни су погинули, други су задржавани на војним дужностима, трећи се нису вратили из бежаније, а неки су у овом четворогодишњем периоду и умрли, при чему треба додати да је у току рата било прекинуто школовање наставног кадра. Услед тога су наставници, који су ступили на посао у првим послератним годинама, морали да раде са већим бројем ученика него што је законом предвиђано.

Школска година	Број наставника на крају школске године	На једног наставника долази ученика
1918/1919.	34	61
1919/1920.	50	56
1920/1921.	47	59 ³⁴

Поједини наставници радили су са већим бројем ученика, јер у школама нису на почетку године била увек попуњена сва наставничка места. Такав рад није спречавао наставнике, пуне воље и ентузијазма, да у ванредним условима дају свој максимум, често и више. Они се нису освртали на финансијске тешкоће, заборављали су годинама неисплаћену станарину и улагали све своје снаге да школе што пре отпочну рад. Прикупљали су добровољне прилоге од становништва, убеђивали су и молили општинске управе за веће разумевање, самоиницијативно су набављали уџбенике и ђачки прибор, понекад и за свој новац. У многим школама једина наставна

средства била су она која су наставници сами направили, првенствено за математику и земљопис, а није била ни ретка ситуација да наставници обављају и дужност послужитеља, које је, у недостатку радне снаге, а и за малу послужитељску плату, тешко било пронаћи.

Љубав према овом хуманом послу код појединих наставника ишла је чак дотле да су знатно време радили и без икакве накнаде.³⁵ Због свега овога, школски надзорник, када говори о условима у којима су радили наставници, посебно наглашава: „Налазим да успех из појединих наставних предмета не треба ове године да оцењујем јер се морало радити много више него у нормалним приликама и што су услови за рад били много тежи и у многоне несавладиви: није се имало ни читанки ни буквара и других потреба, а морало се радити са великим бројем ђака. И поред свих незгода наставници су радили рационално: они су развијали и усавршавали дечју духовну снагу. Када се све узме на ум и процени, онда се долази до закључка да су учитељи-це учинили све што су били дужни и кадри учинити, да су у настави свих предмета постигли успех, какав се ове године уопште могао постићи“.³⁶

Ово време је више него икада раније тражило да наставник буде стабилна, зрела и комплетна личност. Он је, за разлику од ранијих година, посебну пажњу морао да обрати на своју васпитачку дужност. Зашто је ово било неопходно, не треба наглашавати ако се зна да је већина деце у току четворогодишњег ратовања расла без једног или и оба родитеља, док их је један број без родитеља остао и после рата. Примера ради, на крају школске 1919/1920. године без оца је било 688 ученика, без мајке 156, а без оба родитеља 78 ученика, што значи да је око 1/3 од укупног броја ђака у свим школама расла у непотпуној породици.³⁷

О потреби да наставник прво буде васпитач, у једном извештају школски надзорник каже: „Непријатељ је подржавао рђаве особине код омладине и старијих, а добре је гледао да отклања, те због тога се данас на рђаво васпитање жале и родитељи и наставници свих школа, почевши од основне па све до универзитета! Због тога се мора на васпитање обратити што већа пажња“.³⁸ Међутим, иако свесни да су им деца у приличној мери васпитно запуштена, родитељи су мало сарађивали са наставницима. Они су ретко долазили на родитељске састанке. Једино су школу нешто масовније посећивали приликом светосавске прославе. Због овог, највећи део терета пао је на наставника. Они су морали децу да уче: „реду и

послушности, пристојности, вредноћи“. „Даље је потребно децу научити радним дужностима, односу према друговима, наставницима, родитељима, родбини, према суседима и другим људима, па као круна свему, дужност према Отаџбини и владару. Сем тога потребно је децу упутити на разне дужности према себи самима: да се науче штедни у свему, а не само у новцу, чување од разних опасности духа и тела“.³⁹

Од нарочитог значаја био је рад наставника на хигијенско-здравственом васпитању ученика, пошто су разорена домаћинства пружала минималне хигијенске услове, док су повратници са фронта често били извор различитих зараза. Овоме треба додати и економско осиромашење најширих слојева становништва, због тога слабу исхрану, неприкладну и неодговарајућу одећу и обућу, што је за последицу имало неотпорност деце на болести. Али, да би наставник ову своју улогу могао правилно да обави, биле су му потребне довољно простране, хигијенски уређене и добро опремљене школе, да не помињемо да је и саму школску мрежу требало у знатној мери проширити. С обзиром да се види са каквим се проблемима суочавало школство у чачанском школском срезу у годинама после првог светског рата, потпуно је разумљиво што о дечјем здрављу школски надзорник каже: „За здравље дечје врло је важно да све школе имају ђачке клупе за седење, јер у многим школама деца седе на разним столицама, које су од својих кућа донели, па и у самом Чачку. Како неправилно седење у школама рђаво утиче на здравље није потребно доказивати. Тако исто тескобне и мрачне учионице рђаво утичу на дечје здравље. Како може учионица од 110 м³ бити удобна за 90 ђака? (Школа вранешка).

На здравље дечије штетно утиче што овај крај има тип раштрканих села, те деца по 2—3 и више часова пешаче до школе и толико од школе до куће! Шта значи за здравље, да она сваки дан по неколико часова кисну, зебу и мрзну се, није потребно доказивати. Нека рђавих дана буде само десет па је довољно да се дечје здравље упропасти“.³⁹ Примера ради, у школској 1919/1920. години умрло је шест ученица и четири ученика.

Ваља имати на уму да је, поред ратних последица, низак ниво хигијенско-здравствених прилика у знатној мери последица ниске просвећености најширих слојева становништва, о чему школски надзорник каже: „То ће све дотле бити, док наш свет сматра сапун за скупочену ствар и луксуз, а о купању и купатилима неће ни да чује“.⁴⁰

Ниске просвећености није било само у хигијенско-здравственом погледу, већ и у свим доменима привредног, културног, политичког и друштвеног живота, а савлађивање ратом проузрокованих тешкоћа управо је подразумевало отклањање сваког вида заосталости. Стога наставници, као најпозванији, све више пажње почињу да посвећују раду ван школе, односно народном просвећивању. Они су оснивачи народних књижница и читаоница, организатори вечерњих и зимских течајева и курсева, продужних школа и школа за домаћице, певачких и соколских друштава, друштава за чување народног здравља и друштава за сузбијање алкохолизма, који је у овом шљиварском крају нарочито био изражен. Наставници су били оснивачи и веома активни чланови земљорадничких задруга, које су имале задатак да осавремене производњу, да обезбеде јефтине кредите за сиромашне и да снабдевају домаћинства потребним индустријским и занатским производима. Тамо где су они имали значајну улогу, задруге нису биле средство богатих и малог броја људи у циљу увећања њиховог капитала. Овако организоване земљорадничке задруге имале су највећи економско-културни утицај на народне масе.

Свој допринос унапређењу привреде, поред теоријских савета, наставници су давали и на практичан начин. Наиме, они су у школским баштама, уз помоћ деце, примењивали савременију обраду, сејали боље семе, уводили нове културе, па су, скоро редовно, постигали високе приносе. На овај начин школске баште постајале су мала огледна добра и узор за месно становништво. У њима су деца стицала неопходна искуства за живот по завршетку наставе у школи и враћању на имање. „Рад у школској башти корисно утиче на децу. Деца се богате искуством и развија им се љубав за рад. Радом у школској башти наставник ствара школу рада, а не школу празних речи — у садањим празним учионицама“.⁴¹

У циљу унапређења пољопривреде, при појединим школама оснивани су тзв. америкашки пољопривредни клубови. На крају школске 1920/1921. године они су били отворени у Врдилима, Адранима, Жичи, Сирчи и Паковраћу.⁴²

Оживљавању привреде требале су да допринесу и народне књижнице и читаонице ширећи стручну литературу и организујући одређена стручна предавања. Међутим, висок степен неписмености сељаштва и финансијске тешкоће утицале су да су књижнице и читаонице тешко отворане. Оне су 1921. године постојале само у Адранима и Жичи. Нису успевали ни аналфабетски течајеви, па је

сељаштво и даље остало неписмено. Самим тим — и мало заинтересовано за књигу. Примера ради, школске 1918/1919. није одржан ни један аналфабетски течај, а у школској 1919/1920. години — само у жичкој основној школи.⁴³

Знатни напори на обнављању и опремању ратом разорених школа и проблеми везани за њихово издржавање спутавали су ове установе, односно њихове наставнике, па и самог школског надзорника у систематском раду на народном просвећивању. Тако је тек 29. маја 1921. године организован у Чачку привремени Окружни одбор за народно просвећивање и извршена организација месних одбора у трнавском срезу. Истовремено, одржана су и прва предавања за народ у Чачку од стране изасланика Министарства просвете Краљевине СХС.⁴⁴

НАПОМЕНЕ

1. При образовању школских срезова у новембру 1913. у састав чачанског школског среза ушле су све школе у жичком политичком срезу, школа у Чачку и пет школа из трнавског политичког среза (атеничка, јездинска, лозничка, паковраћка и трнавска). Међутим, одлуком Министарства просвете Краљевине СХС, ОН бр. 35 106 од 11. септембра 1922. године, чачански школски срез су сачињавале школе из љубићког и трнавског политичког среза и школа у Чачку. (Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању).

2. Исто, Општи извештај о стању основних школа у школском чачанском срезу — политички срез жички и трнавски (половина), за 1918/1919, који је школски надзорник 17. августа 1919. послао Министарству просвете (Одељењу за основну наставу).

3. Исто.

4. Исто.

5. Исто, Извештај школског надзорника Министарству просвете од 15. јула 1920. о извршеном прегледу основних школа у чачанском школском срезу на крају 1919/1920. школске године.

6. Исто, извештај школског надзорника Министарству просвете (Одељењу за основну наставу) од 28. марта 1923. године, на основу наређења Министарства просвете, ОН бр. 9 440 од 27. фебруара 1923. године, и у смислу наређења ОН бр. 11 706 од 13. марта 1923. године.

7. Исто.

8. Као под 5.

9. Као под 2.

10. Као под 5.

11. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, Фонд у сређивању, извештај школског надзорника Министарству просвете од 15. јула 1921. године о извршеном прегледу основних школа у чачанском школском срезу на крају школске 1920/1921. године.

12. Као под 5.

13. Исто.

14. Као под 11.

15. Исто.

16. Као под 2 и 5.

17. Исто.

18. Као под 2.

„У селу Ратини, среза Жичког, постојала је ове године *приватна школа*. Њен наставник био је *г. Панча Симић*, учитељ у пензији. Он је обучио писмености 48 ђака. За рад су му плаћали ђачки родитељи по 8—10 круна месечно од једног ђака. Како село Ратина нема ни школску зграду, па ни намештај и учила, дакле ништа што је за школу потребно, већ се школа налазила у обичној сеоској кућици, то сам им препоручио, да се врате својој школи у Врби, где имају и зграду и наставника. Ова школа није надлежно одобрена, те и због тога не треба да постоји, а њеног наставника ако хоће да ради треба поставити где има школе“. (Из извештаја школског надзорника).

19. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању, полугодишњи извештај школског надзорника за чачански школски срез о стању народних школа школске 1919/1920. године.

„Американска мисија отворила је ове године у Чачку основну школу за ратну и другу сирочад. Школа се налази у војној касарни, коју су од Министарства војног за ту сврху добили. Школа за сада има пет наставника. Четири наставника обучавају 115 ђака по програму за наше основне школе, а пети наставник обучава све ђаке техничком раду“.

У свом извештају на крају школске 1919/1920. године о стању у дому школски надзорник истиче нестручност и васпитача и матрона, тражећи да Министарство просвете врши већи надзор над овим домом. Он износи и нека

правила дома: „По плану и програму Дома деца у њему треба да добију добру кућу са добрим домаћим васпитањем и одличну основну школу, где ће се школовати најмање четири, а највише шест година, а за које ће се време свако дете оспособити за какав занат, зато имају наставника само за ручни рад. По истом плану примала би се у дом само она деца, која су права сирочад, а преко десет година старости“.

20. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, Фонд у сређивању, предлози школског надзорника Окружном школском одбору, које је упутио Министарству просвете у мају 1919. године, да се настава у његовом школском срезу изводи кроз разреде, а не кроз течајеве, и да се ученици не деле у категорије.

21. Исто.

22. Исто, одговор Министарства просвете Окружном школском одбору и школском надзорнику, упућен 8. маја 1919.

23. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању, захтев учитељског већа краљевачке основне школе упућен школском надзорнику да га упутити Министарству просвете како би се, ипак, настава у њиховој школи организовала кроз разреде, а не кроз течајеве, и без поделе ученика на категорије.

24. Исто.

25. Исто.

26. Исто.

27. Као под 2, 5, 11.

28. Као под 2.

29. Као под 2, 5, 11.

30. Као под 20.

31. Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању, Полугодишњи извештај школског надзорника Министарству просвете о стању у основним школама на полугодишту 1921/22. школске године.

32. Као под 2, 5 и 31.

33. Као под 5 и 11.

34. Као под 2, 5 и 11.

35. Као под 2.

Према извештају школског надзорника за школску 1918/1919. годину, у селу Рођевићима као учитељица је радила Марија Пипер, избеглица из Црне Горе. С обзиром на то да њен положај није био регулисан, она је у току целе школске године радила без плате и додатка и при том обучила писмености око деведесеторо деце. Школски надзорник тражи да се разјасни положај ове учитељице, јер она убудуће не може да ради, макар и бесплатно.

36. Као под 5 и 11.

37. Као под 5.

38. Исто,

39. Исто.

40. Исто.

41. Исто.

42. Исто.

43. Исто.

44. Као под 2 и 5.

45. Као под 11.